

*Наталія Миколаївна Оніщенко,
заступник директора з наукової роботи
Інституту держави і права
імені В. М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
ORCID: 0000-0002-1671-2139*

СУБ'ЄКТИВНІ ЧИННИКИ ВПЛИВУ НА МЕХАНІЗМ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА

Постановка проблеми. Розгляд категорії «правореалізація» є однією із найважливіших форм не тільки доктринального вивчення, а й практичного вжитку. Не викликає сумніву, що ефективна правореалізація сприяє якісним процесам у всіх сферах життєдіяльності людини. Одним із завдань сучасної юридичної науки виступає усвідомлення наявності двох груп факторів (суб'єктивних та об'єктивних), що здійснюють вплив на правореалізаційні процеси сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичними засадами дослідження стали напруження, що містяться у працях вчених, які зробили відповідний внесок у кроссекторальний, міждисциплінарний моніторинг у вивчення відповідних практик. Зокрема, цією проблематикою цікавилися С. Бобровник, О. Богініч, А. Колодій, О. Колоденко, Н. Оніщенко, О. Петришин, Н. Пархоменко, О. Скрипнюк, Ю. Шемшученко. Проте значна частина цієї проблематики не набула належного вивчення, особливо у зв'язку зі збройною агресією РФ та іншими терористичними проявами на світовій арені.

Метою статті є дослідження явищ нігілізму, песимізму та абсентеїзму у сфері права, зокрема, їх впливи поряд з об'єктивними факторами на ефективність та якість правореалізаційних процесів.

Виклад основного матеріалу. Впливи на механізм реалізації права, його ефективність як наукова проблема, що має безпосереднє відношення до практики, на жаль, досліджені недостатньо.

Це пояснити стає можливим хоча б оперуючи відповідними класифікаціями та типологіями. Такі класифікації можуть базуватися на об'єктивних чинниках, як-то: повномасштабне вторгнення РФ в Україну, воєнний стан, руйнація енергосистеми, логістики, геноцидні прояви, відповідні прогалини в дії міжнародного гуманітарного права і, навіть, сучасного міжнародного права тощо.

Тож відповідні класифікації можуть стосуватися критеріїв розподілу, що пов'язані з конкретними соціальними групами, які зреалізують або намагаються зреалізувати свої права (жінки з вразливих соціальних груп, діти, люди похилого віку та ін.). Окремої уваги потребують критерії, їх класифікатори щодо тих категорій, які реалізують відповідні права, проте реалізація яких ускладнюється в результаті наявних у законодавстві прогалин (захисники, захисниці, ветерани, члени сімей ветеранів, члени сімей загиблих / померлих ветеранів та ін.).

Ще раз акцентуємо увагу, що згаданий моніторинг стосується передусім об'єктивних чинників впливу на належний рівень (можливості, якість, ефективність) правореалізації.

Щодо суб'єктивних чинників спробуємо надати певні пояснення або ж рекомендації.

Стосовно змістового впорядкування зауважимо, що такі суб'єктивні критерії, у тому чи іншому сенсі, стосуються більше або менше, всіх вищеперелічених чинників. Отже, у фокусі нашої подальшої уваги пропонуємо деякі суб'єктивні складники, що впливають на належну правореалізаційну практику. Серед них – нігілізм, песимізм та абсентеїзм у сфері права.

Для «чистоти» наукового викладу маю зазначити, що вбачаю за необхідне акцентувати увагу на тому, що саме поєднання вищеперелічених термінів (нігілізм, песимізм та абсентеїзм) з правом, як це відтворюється у вітчизняному доктринальному вжитку, не є коректним. Це пов'язано з тим, що, напевно, чи можна вважати вдалою конструкцією поєднання, як-то: «правове невизнання», «правове заперечення», «правове ігнорування», «правове несприйняття», «правове розчарування», тобто

негативні прояви в суспільних відносинах власне з категорією, явищем, дією самого права. «Правове заперечення... права» – виглядає з наукової точки зору не дуже переконливо, хоча, оскільки терміни часто пропонувані у правових трактуваннях і правовому вжитку, а також у лекційних курсах, у експертних висновках тощо, можливі деякі міркування щодо цього.

Підкреслюючи важливість уточнення та «осучаснення» наведеної термінології, розглянемо деякі витoki «правового нігілізму» у вітчизняній доктрині. Зокрема, вказуючи на певні поняття та терміноконструкції можна зазначити, що жити в росії й не порушувати закони неможливо, а також, що суворість російських законів пом'якшувалася неонов'язковістю їх виконання. Крім того, такі висловлювання містилися у працях інших письменників, літературних критиків, публіцистів. Проте, на нашу думку, такий стан речей пояснювався, саме повною або частковою відсутністю сформованих концепцій про соціальну значущість права, його цінність, необхідність для суспільства, що своєю чергою породжувалося повною або майже повною правовою безграмотністю, а також відсутністю таких необхідних інститутів цивілізованого суспільства, як правова культура та правова обізнаність. Крім того, у праві максимально використовували його каральні можливості. Командно-бюрократична система не тільки не боролася з нігілізмом у сфері права, але, по-своєму, використовувала його, як такий, що добре вписувався в цю систему. Нігілізм ні на побутовому, ні на доктринальному рівні не обговорювався [1, с. 94–95].

Такі подвійні стандарти не могли не впливати й досі впливають на самі витoki нігілізму у сфері права. Тож не викликає здивування, що в конституції рф з'являються такі статті, що суперечать не тільки міжнародному праву, а й конституційному устрою демократичних держав.

Отже, враховуючи необхідність нівелювання імперіалістичного спадку або суто ілюстративного визначення певних категорій, з метою їх належного змістовного насичення пропонуємо до вжитку (в сенсі дискусії) терміни «нігілізм у сфері права», «песимізм у сфері права» та «абсентеїзм у сфері права».

Нігілізм у сфері права в суспільстві виникає не випадково: він має глибокі історичні, економічні та соціальні корені. Це й багатовікова правова незабезпеченість суспільства, нерівність компетентності уряду та інших органів влади, ігнорування національної самобутності народу – все це сприяло послабленню або, навіть, втраті поваги до законності, до необхідності встановлення та дотримання правопорядку [2, с. 66–71].

Незважаючи на різні тлумачення, визначення та дефініції категорії нігілізму у сфері права, наукові дослідження стверджують, що це явище є результатом певної деформації правової свідомості на певному історичному етапі розвитку суспільства [3, с. 220].

Декілька слів про форми прояву нігілізму у сфері права. Серед них називають теоретичну та практичну. У першому випадку має місце теоретичне, концептуальне обґрунтування правового нігілізму, коли вчені, філософи, політологи доводять, що є більш важливі цінності, ніж право взагалі, а тим більше права окремої людини. У другому випадку відбувається реалізація вказаних поглядів і вчень на практиці.

Українські вчені-правознавці вважають, що однією з причин або підґрунтям теоретичної (ідеологічної) форми є випадки домінування політики над правом (право ні в якому разі не може бути «слабшим» за політику). Таким підґрунтям можна вважати певні протиріччя між правом і законом (неправовий закон); необґрунтоване обмеження прав, свобод і законних інтересів людини; певні популістські та демагогічні тенденції, що посилювалися з останніми агресивними проявами дій терористичних держав; необхідністю «перезавантаження» багатьох міжнародних інститутів тощо.

Щодо практичної форми нігілізму у сфері права, то його витокami, безумовно, можна вважати величезну кількість нормативних актів, які мають різну юридичну силу, різняться за часовим виміром, суб'єктами дії та територіальним простором. Тому природно з часом між ними з'являються суперечності. Законодавство на сучасному етапі багато в чому не охоплює динаміку розвитку суспільних відносин, особливо в умовах масових випадків порушення принципу незастосування сили або погрози силою [4]. Крім того, встановлені державою правові норми не додержувалися державними органами, відомчими й посадовими особами, які часто ігнорували вимоги дотримання принципів законності, поваги до прав людини, що своєю чергою призводило до появи відомчого нігілізму, нігілізму в органах місцевого самоврядування.

Не викликає сумніву той факт, що явище нігілізму в сфері права (невизнання законів, негативне ставлення до права) – найбільш поширена форма деформації правосвідомості населення в державах з авторитарними й тоталітарними режимами. Яскравим підтвердженням цього є наявна сьогодні ідеологія рашизму.

Зрозуміло, що в тих суспільствах, де нігілізм у сфері права відтворюється самою державою у відповідних масштабах, дуже важко, майже неможливо виховати позитивне ставлення до права серед населення, оскільки під правом хибно розуміють той порядок, ті приписи, які встановлюються неправовими нормативними актами. У такому разі в суспільстві виникає буденний, масовий нігілізм у сфері права.

Безумовно, нігілізм – це одна з форм світосприйняття і соціальної поведінки, прояв громадської думки, що виникає давно, але найбільшого поширення набув у минулому столітті, у Західній Європі, росії, а певні форми прояву – і в Україні.

Нігілізм, у традиційному його розумінні, сприймається у більшості випадків як явище деструктивне, соціально шкідливе, але знову ж таки, коли йдеться про демократичний, економічний та соціальний розвиток. Часто нігілізм у сфері права є каталізатором для активізації анархічних, протидержавницьких радикальних течій, тероризму, сепаратизму, неофашизму, політичного екстремізму тощо.

Характерною ознакою нігілізму є не об'єкт заперечення, а ступінь, тобто інтенсивність, категоричність і безкомпромісність цього заперечення – з домінуванням суб'єктивного, індивідуального начала. Це гіпертрофоване заперечення, сумнів у існуючих (зокрема) правових цінностях і принципах. При цьому застосовуються найгірші взірці антисуспільної поведінки, порушення моралі, моральності й правових норм [1, с. 93].

Складно уявити, що при розвиткові нігілістичних тенденцій у праві може не відбуватися порушення прав людини, особливо таких, як право на мир, право на життя, честь, гідність, майно та безпеку. Слабка правова захищеність особи на інституційному рівні, недостатнє ідеологічне підґрунтя людиноцентристського спрямування права й політики перешкоджає утвердженню ідеалів справедливості, підтримки держави щодо забезпечення правового порядку, стабільності та моральності. Без цього занепадає віра у високе призначення права, яке необхідне для виживання людської цивілізації сьогодні.

Ігнорування права, безумовно, заважає втіленню правових норм у правовій практиці, тобто використанню прав, дотриманню юридичних обов'язків суб'єктами права, а також ухваленню рішень щодо прав і обов'язків та можливого примусового виконання останніх. Так, практичною ілюстрацією може слугувати реалізація найпростішої форми безпосереднього здійснення суб'єктивних прав і дотримання юридичних обов'язків, що впливають із правових норм (поваги до них) і безсумнівної реалізації права на життя, дотримання правомірної поведінки. Це і є сутністю правового регулювання, коли законодавець передбачає у дії норми широку підтримку громадськості й кожного члена громадянського суспільства.

Ще одним фактором, який можна віднести до суб'єктивних впливів на правореалізаційний процес можна вважати песимізм у сфері права. Передусім варто констатувати, що поняття песимізму та нігілізму в правовій площині не є тотожними. Явище песимізму є ще більш деструктивним і руйнівним у будь-якому розвиненому цивілізованому суспільстві. Якщо нігілізм у сфері права – це недовіра до права, його ігнорування, заперечення, то песимізм у сфері права – це не стільки несприйняття права як явища соціальної дійсності, скільки розчарування (часто на власному досвіді) в його можливостях, регульвній ролі, у здатності упорядковувати та охороняти суспільні відносини, захищати права людини та її законні інтереси. Водночас навіть спрацювання «запобіжних» механізмів або механізмів відновлення справедливості щодо порушених прав може призводити до виникнення песимізму в індивідуальному правовому сегменті.

У кількісному (арифметичному) вимірі нігілізм є «першою сходинкою», першим кроком деструктивного прояву у правовому житті, песимізм – наступним, дестабілізуючим суспільні відносини фактором.

У такий спосіб зауважимо, що «нігілізм», зокрема у сфері права, – здебільшого несприйняття певного явища суб'єктом (суспільством тощо). Нігілізм у сфері права – це явище, що знаходиться в теоретичній площині; «песимізм» у сфері права – це явище, яке пов'язане з особистим, або пев-

ного прошарку, чи соціальної групи досвідом (здебільшого негативним), тобто має у своїй основі певну практичну складову, підтвердження неспроможності права здійснювати свої основні функції [5, с. 20].

Розглянувши термінологічні відмінності категорій, варто навести деякі міркування. Справа в тому, що сприйняття або оцінка будь-якого явища з позицій песимізму означає відсутність руху, розвитку, вдосконалення. Це явище позбавляє сенсу будь-які наміри, пов'язані з правовим розвитком.

Сучасний кризовий стан у всіх сферах життєдіяльності людини пов'язаний з повномасштабним вторгненням РФ в Україну, руйнацією життєво важливої інфраструктури, геноцидні прояви, примусова депортація із окупованих і прифронтових територій можуть породжувати стійкий песимізм у соціальній та правовій сферах, що трансформується сьогодні із площини емоцій, почуттів, відчуттів, переживань (правова психологія) у площину переконань, ставлення, уявлень, стереотипів (правова ідеологія). Це й зумовлює певну ту чи іншу, на жаль, не завжди бажану для суспільства поведінку індивіда, що стикається з явищами примусової мобілізації, породжує таке явище, як СЗЧ, сприяє вчиненню протиправних дій у взаємодії держави, суспільства та особи тощо.

Такий стан речей зумовлює ситуацію, коли влада не може «достукатися» до людини; люди багато в чому ігнорують не тільки соціальні (мораль, релігійні канони), а й правові норми [6, с. 3].

Отже, песимізм у сфері права продукує несприйняття права, що не може не відбиватися на правореалізації, зокрема реалізації норм права, втіленню його приписів у поведінці людей.

Песимізм у сфері права часто «провокує» таку форму реалізації права, як його застосування, тобто кваліфіковану форму реалізації права, що здійснюється органами публічної влади шляхом підведення конкретної юридичної ситуації під відповідну абстрактну правову форму (субсумпція). Результатом застосування права, як відомо, стають акти застосування, у яких суди або інші органи ухвалюють рішення щодо суб'єктивних прав і юридичних обов'язків фізичних і юридичних осіб. Часто це супроводжується оцінкою вже існуючих правових відносин і, як наслідок, виникненням, зміною або припиненням правовідносин.

Органи, що застосовують право, мають суворо дотримуватися як норм компетенції, так і процесуальних норм. Основними видами застосування права є: цивільне судочинство, кримінальне та адміністративне провадження. Процес застосування може бути наслідком порушення обов'язків, установлених безпосередньо правовими нормами або індивідуальними актами чи договорами, – у такому випадку йдеться передусім про застосування санкцій. Зрозуміло, що песимізм у сфері права суттєво впливає на перетворення справедливості на правозаконність і її втілення, відображення в законодавстві.

Тож функціональна здатність правореалізаційних заходів, ефективність форм реалізації суттєво залежить від суб'єктивних чинників впливу на правореалізаційні процеси.

Ще однією формою суб'єктивного порядку є так званий абсентеїзм у сфері права. З точки зору правореалізації, абсентеїзм у сфері права є проявом «розриву» між нормативністю та фактичною дією права. Формальне існування правових норм не гарантує їх реального впливу, якщо суб'єкти права не зацікавлені або не здатні їх реалізувати. У цьому контексті абсентеїзм може розглядатися як індикатор дисфункціональності правової системи та недостатньої ефективності механізмів забезпечення прав і свобод людини.

Абсентеїзм пов'язується з кризою правосвідомості та дефіцитом довіри до права як соціального регулятора. Він може набувати форм як індивідуальної правової пасивності (неучасть у виборах, ігнорування судового захисту, відмова від використання адміністративних процедур), так і колективної або інституційної бездіяльності, коли певні соціальні групи або органи публічної влади фактично усуваються від виконання покладених на них правових функцій.

У соціологічному аспекті абсентеїзм у сфері права часто зумовлюється низкою факторів: низьким рівнем правової культури, тривалим досвідом неефективності правових інститутів, корупцією, політичною нестабільністю, а також відчуттям відчуженості особи від держави. За таких умов право сприймається не як інструмент захисту чи самореалізації, а як формальна або репресивна система норм, що не відповідає реальним потребам суспільства.

Подолання негативного впливу суб'єктивних чинників на механізм реалізації права потребує не лише вдосконалення законодавства або оптимізації правозастосовної діяльності, а й цілеспрямованої роботи з формування довіри до права, утвердження людиноцентристської правової ідеології,

розвитку правової культури та забезпечення реальної, а не декларативної ефективності правових інститутів. Лише за умови гармонійного поєднання нормативного, інституційного та світоглядного вимірів право може виконувати своє базове призначення – бути дієвим інструментом упорядкування суспільних відносин і захисту гідності, прав і свобод людини.

Висновки. Аналіз суб'єктивних чинників впливу на механізм реалізації права дає підстави стверджувати, що ефективність правореалізаційної практики не може ототожнюватися виключно з якістю нормативного регулювання або інституційною спроможністю держави.

Окремим важливим питанням, яке, на жаль, ще не набуло належного наукового розгляду, є об'єктивні та суб'єктивні чинники впливу на правореалізаційні процеси. Зокрема, окремої уваги потребують критерії (їх класифікатори) щодо тих категорій, які реалізують відповідні права, щодо яких є прогалини в законодавстві стосовно надання гарантованих і забезпечених прав (захисники, захисниці, ветерани, члени сімей ветеранів, члени сімей загиблих / померлих ветеранів).

У контексті об'єктивних чинників, які впливають на правореалізацію, можна вважати такі, що стосуються реалізації прав окремих суб'єктів з вразливих соціальних груп (жінки, права яких порушено в результаті збройних конфліктів, діти, люди похилого віку та ін.).

Отже, якщо об'єктивні чинники впливу на правореалізацію здобувають своє певне аналітичне опрацювання (хоча можемо погодитися, що воно не є остаточним і повним), то суб'єктивні чинники до цього часу не вивчалися в зазначеному контексті.

У статті запропоновано удосконалення наявної термінології. Акцентовано увагу на тому, що поєднання явищ «нігілізму», «песимізму» та «абсентеїзму» з правом (що також прийнято у вітчизняному доктринальному вжитку) не є коректним, оскільки навряд чи можна вважати вдалою конструкцією поєднання, як-то «правове невизнання», «правове заперечення», «правове несприйняття», «правове розчарування» тощо, тобто власне з категорією, явищем, з ефективною дією самого права.

Серед суб'єктивних чинників, що впливають на правореалізацію, пропонуємо розглянути нігілізм, песимізм та абсентеїзм у сфері права.

Список використаних джерел

1. Зайчук О. В., Оніщенко Н. М. Порівняльне правознавство (теоретико-правове дослідження). Київ: Фенікс, 2007. 400 с.
2. Ушаков О. М. Стан правового порядку в сучасному українському суспільстві та етапи його формування. *Держава і право*: зб. Київ, 2004. Т. 24. С. 66–71.
3. Ткаля О., Зуєва А. Правовий нігілізм як фактор впливу на національну безпеку держави. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 5. С. 219–223.
4. Особливості міжнародно-правового захисту цивільного населення в сучасних збройних конфліктах: колективна монографія. До 75-річчя Інституту держави і права імені В. М. Корецького НАН України / за заг. ред. д. ю. н., проф. В. Н. Денисова. Київ: Парламентське видавництво, 2023. 777 с.
5. Оніщенко Н. Правовий оптимізм чи правовий песимізм: вибір, необхідний суспільству. *Віче*. 2013. № 11. С. 20–22.
6. Оніщенко Н. Правовий світогляд: соціологічний вимір. *Соціологія права*. 2014. № 1–2. URL: <http://soclaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2014/1-2/3.pdf>

References

1. Zaichuk O. V., Onishchenko N. M. Porivnialne pravoznavstvo (teoretyko-pravove doslidzhennia). Kyiv: Feniks, 2007. 400 p. (in Ukr.).
2. Ushakov O. M. Stan pravovoho poriadku v suchasnomu ukrainskomu suspilstvi ta etapy yoho formuvannia. *Derzhava i pravo*: Zb. Kyiv, 2004. T. 24. Pp. 66–71 (in Ukr.).
3. Tkalia O., Zueva A. Pravovyi nihilizm yak faktor vplyvu na natsionalnu bezpeku derzhavy. *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*. 2019. № 5. Pp. 219–223 (in Ukr.).
4. Osoblyvosti mizhnarodno-pravovoho zakhystu tsyvilnoho naselennia v suchasnykh zbroynykh konfliktakh: kolektyvna monohrafiia. Do 75-richchia Instytutu derzhavy i prava imeni V. M. Koretskoho NAN Ukrainy / za zah. red. d.iu.n., prof. V. N. Denysova. Kyiv: Parlamentske vydavnytstvo, 2023. 777 p. (in Ukr.).
5. Onishchenko N. Pravovyi optymizm chy pravovyi pesymizm: vybir, neobkhidnyi suspilstvu. *Viche*. 2013. № 11. Pp. 20–22 (in Ukr.).

6. Onishchenko N. Pravovyi svitohliad: sotsiologichnyi vymir. *Sotsiologhiia prava*. 2014. № 1–2. URL: <http://soclaw.idpnan.kyiv.ua/archive/2014/1-2/3.pdf> (in Ukr.).

Онiщенко Н. М. Суб'єктивні чинники впливу на механізм реалізації права

У статті досліджено суб'єктивні чинники впливу на механізм реалізації права крізь призму сучасних соціально-правових викликів, що в умовах повномасштабної збройної агресії російської федерації проти України набули особливої гостроти. Обґрунтовано, що ефективність правореалізаційних процесів не може ототожнюватися виключно з якістю нормативного регулювання або інституційною спроможністю держави, оскільки визначальною є також роль правосвідомості та поведінкових установок суб'єктів права. Акцентовано увагу на необхідності розмежування об'єктивних і суб'єктивних чинників впливу на правореалізацію та наголошено на недостатньому рівні наукового опрацювання останніх. У фокусі аналізу перебувають нігілізм, песимізм та абсентеїзм у сфері права як форми деформації правосвідомості, що зумовлюють розрив між нормативністю та фактичною дією права. Обґрунтовано термінологічну некоректність традиційних словосполучень на кшталт «правовий нігілізм» і запропоновано до дискусійного вжитку уточнені конструкції: «нігілізм у сфері права», «песимізм у сфері права», «абсентеїзм у сфері права». Розкрито відмінності між нігілізмом як переважно теоретичним несприйняттям права та песимізмом як розчаруванням у його регулятивному потенціалі, а також охарактеризовано абсентеїзм як індикатор дисфункціональності правової системи. Зроблено висновок, що подолання негативного впливу суб'єктивних чинників потребує комплексних заходів, спрямованих на формування довіри до права, розвиток правової культури та утвердження людиноцентристської правової ідеології.

Ключові слова: реалізація норм права, нігілізм у сфері права, песимізм у сфері права, абсентеїзм у сфері права, витоки нігілізму у сфері права, правосвідомість, правова культура, довіра до права.

Onishchenko N. M. Subjective Factors Influencing the Mechanism of Law Implementation

The article examines subjective factors influencing the mechanism of law implementation through the prism of contemporary socio-legal challenges, which, in the context of the full-scale armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, have acquired particular urgency. It is substantiated that the effectiveness of law-implementation processes cannot be identified solely with the quality of normative regulation or the institutional capacity of the state, since legal consciousness and behavioural attitudes of legal subjects play a decisive role. The study emphasises the necessity of distinguishing between objective and subjective determinants of law implementation and highlights the insufficient level of scholarly attention paid to the latter.

The analysis focuses on nihilism, pessimism and absenteeism in the legal sphere as specific manifestations of the deformation of legal consciousness that generate a gap between the normative existence of law and its actual operation. The author argues that conventional doctrinal collocations such as “legal nihilism” are terminologically inaccurate, as they conceptually combine negative social attitudes (denial, rejection, disappointment) with law itself as a value-based regulatory phenomenon. For analytical clarity, the paper proposes the use of more precise terms, namely “nihilism in the legal sphere”, “pessimism in the legal sphere”, and “absenteeism in the legal sphere”.

The article differentiates nihilism in the legal sphere as predominantly a theoretical form of non-recognition or denial of law from pessimism in the legal sphere, which is grounded primarily in negative individual or collective experience and manifests itself as disappointment in the regulatory and protective capacity of law. Absenteeism in the legal sphere is characterised as a form of legal passivity and disengagement, indicating a functional rupture between legal norms and their implementation. It may take the form of refusal to exercise rights, avoidance of legal remedies, or withdrawal from legally significant procedures, thereby undermining the effectiveness of law in practice.

The article concludes that overcoming the negative impact of subjective factors on law implementation requires not only legislative improvement and optimisation of law-enforcement activities, but also systematic efforts aimed at building trust in law, enhancing legal culture, and strengthening a human-centred legal ideology, which together constitute essential preconditions for the effective realisation of law.

Keywords: implementation of legal norms, nihilism in the legal sphere, pessimism in the legal sphere, absenteeism in the legal sphere, origins of nihilism in the legal sphere, legal consciousness, legal culture, trust in law.

DOI: 10.33663/2524-017X-2026-17-34-39

Дата першого надходження рукопису до видання: 02.02.2026

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 09.04.2026

Дата публікації: 30.04.2026